

امروز بقیات سمر با بکرین در حوله کا

دکتر مهدی بهرامی

پک تکه ازقالی زمینه سرمه ای بافت تبریز در سده دهم هجری (موزه ایران باستان)

قالی های بافت تبریز در سده دهم هجری

خاطرات پیشرفت روز افزون این زاده فوق ایرانی در دوران اسلامی بر صفحات تاریخ پر افتخار کشور پایدار مانده است و برخی از نقاشان ایتالیائی و هلندی که در سده های هشتم و نهم هجری میزیسته اند نقوش قالیهای همزمان خود را با نهایت دقت بررسی نمودند و از تماشای کله های آنها میتوان بسبک قالیهای پیش از سده دهمی برد .

اقباچهترین زمان درخشنده کمی صنعت قالی باقی در تبریز

گرچه پس از تاراج کاخ بیسفون قالی بزرگ چهار خسرو بدست اعراب نابود شد و گنج باد آورد و سایر ذخایر سلطنتی بیاد فنا رفت ولی مذهب اسلام سبب از بین رفتن صنعت قالی بافی نگردیده ، با توسعه راههای بازرگانی در دریا و درخشکی و با رونق بازار بشادر سیراف و بصره و اعتبار دارالمخلافه موجبات پیشرفت آن از نو فراهم آمد .

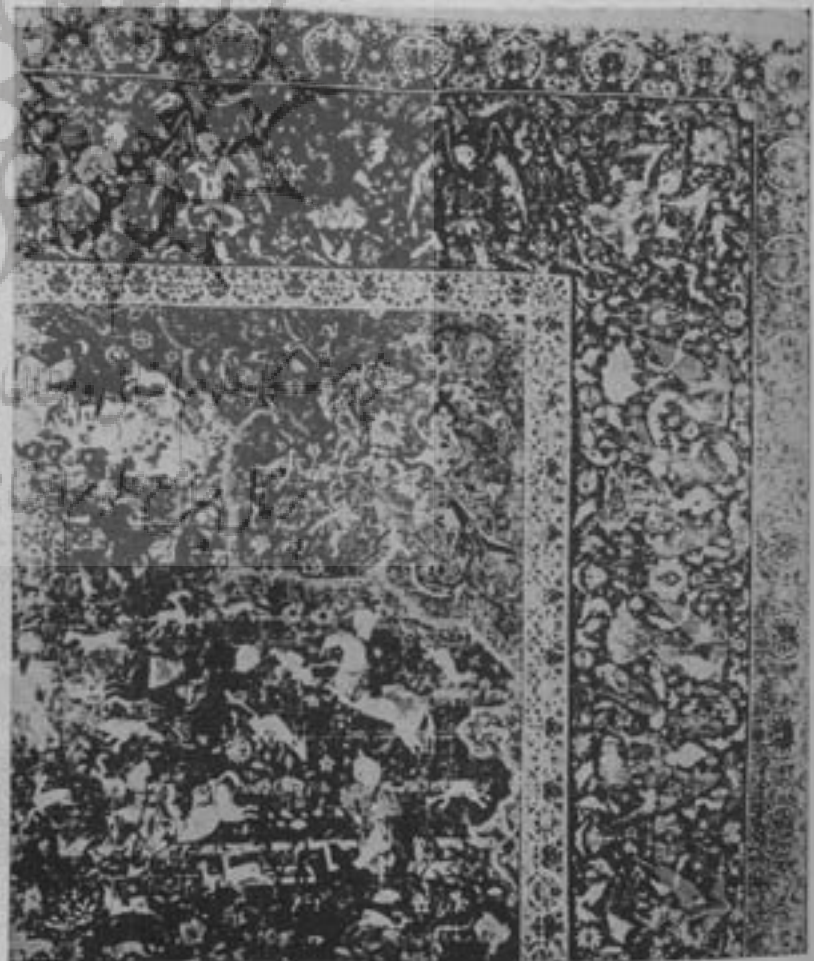
در قرآن هیچ اشاره بحرمت قالی بافی نشده و برخی از خلفای اسلام نیز مانند هشام پسر عبدالملک و المتوکل از دوستداران بزرگ قالی ایران محسوب بوده ، فرش های زر بفت و گوهر نشان گرابهائی در کاخ های خویش گسترده بودند که قالیهای پر شکوه ساسانی را بیاد میآورد .

در بیرون کشور هم قالیهای ایران خریدار بسیار یافته بود و مدتها پیش اصلی آرایش کاخ های سلطنتی روم (بیزانس) و مصر و فرنگ را تشکیل میداد .

حاشیه صفحه ای لا کتاب گلستان کار مکتب سلطان محمد در تبریز از سده دهم هجری آغاز میشود .

پیش از برقراری خاندان صفوی سخت سلطنت ایران شهر تبریز در ردیف مهمترین مراکز تمدن کشور محسوب میشد و آغاز دوران درخشندگی آنرا باید پس از ورود غلزان خان یعنی در سال ۶۹۹ دانست . در آنوقت جمعیت شهر

پک تکه ازقالی ابریشمی بزرگ با مجلس شکار (موزه وین)

بخشی از قالیچه بوستان دار (موزه ایران باستان)

انتقال دادند.

این بود مختصری از خاطرات خوش روزهای تاریخی شهر تبریز تا پایان سده دهم هجری و جای تردید نیست که اتفاقات سیاسی کشور در تاریخ صنعت قالی بافی تأثیر زیاد نگزیده و ترقی و پیشرفت آن پیرو وضع بازار و میل همگانی مردم بوده است و پس.

چنانکه دیدیم با از بین رفتن بغداد بازار تبریز رونق یافته و توجه خاصی که سلاطین ایلخانی در زینت درون خرگاه و خیمه های زربفت خود داشتند

در دوران تیموری تبریز پایتخت استان بزرگی بود که بنام تخت هلاکو مشهور و کیلان و ری و شیروان و قفقاز و دیار بکر و بین النهرین جز آن محسوب میشد.

با وجود خرابیهای فراوانی که میرانشاه پسر امیر تیمور گورکان در این شهر نمود در ابتدای سده نهم هجری یعنی در سالهای ۸۰۶ و ۸۰۸ که سفر هاری سوم پادشاه کاسئیل از راه تبریز بدربار امیر تیمور در سمرقند میرفت شهر تبریز پر از جمعیت بوده در بازار بزرگ آن مهمه قسم کلاخاسه پارچه های ابریشمی و ناخته های بافت تبریز و گوهر و غیره بفروش میرسیده است.

کاروانسراهای متعدد و ساختمانهای زیبای شهر که دور فلکه مرکزی دیده میشد سبب شکستی مسافری بود.

میرزا جهانشاه بر عظمت تبریز افزود و آرامندت سی و دو سال پایتخت کشور بزرگی نمود که از خراسان تا سرحد روم و شام کشیده شده و شامل فارس و کرمان و سواحل خلیج فارس و بین النهرین بوده است. بزرگترین بنای تاریخی تبریز «مسجد کبود» نامر این پادشاه ساخته شد.

همچنین در زمان حسن بیک آق قویونلو (اوزون حسن) و پسرش یعقوب

بیک شهر تبریز مرکز سیاسی کشور ایران محسوب میشده و کاخهای زیبای آن در سراسر خاور نزدیک بی مانند بوده است. از آن جمله کاخ هشت بهشت که در سال ۸۸۸ در بوستان صاحب آباد ساخته شده و درون آن بتابلوهای بزرگ نقاشی آراسته و بر روی سقف های آن مناظر جنگ های مهم تاریخی کشور و دربار سلاطین نموده شده بود.

آغاز دولت صفوی در تبریز با حملات پی در پی ترکن مصادف شده و در پایان خوزریزهای بسیار سلاطین صفوی پایتخت خود را از این شهر بقزوین

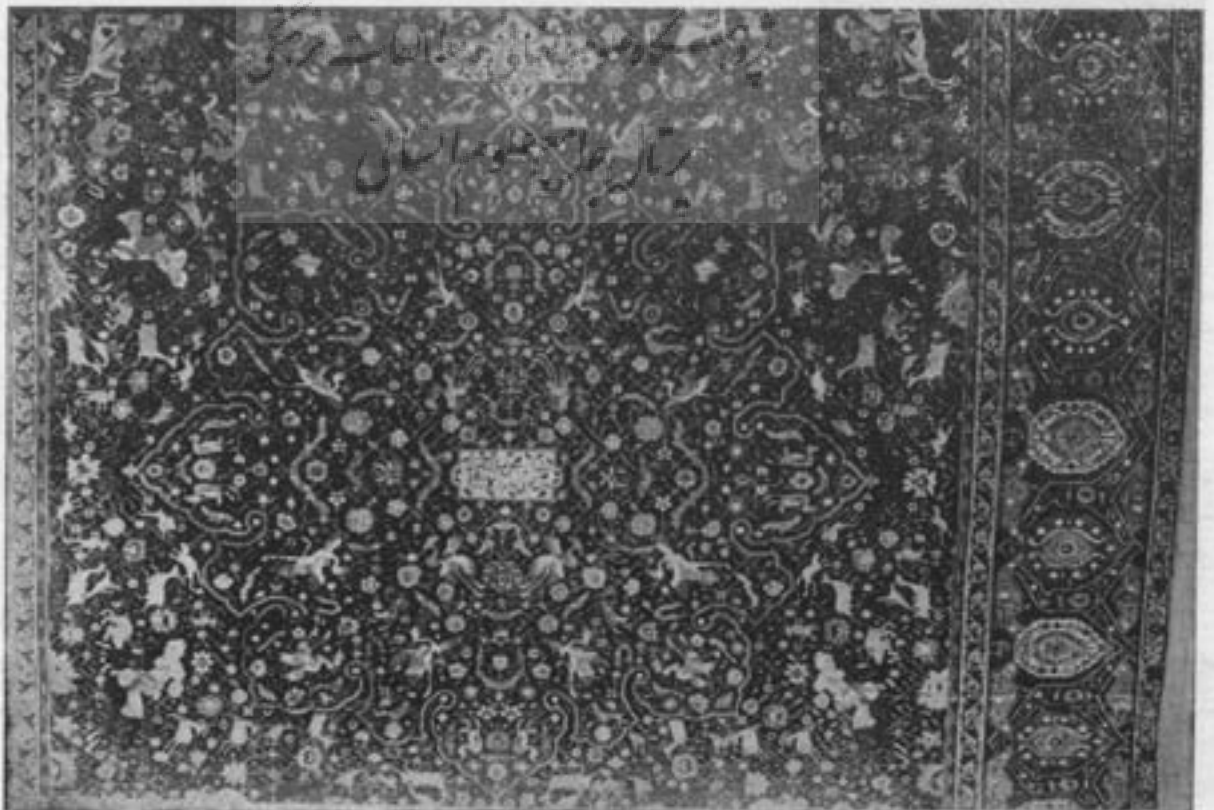
صنعت قالی بافی را پیشرفت داد. موقع مناسب آن شهر بر سر راهی که از سمت باختر برای ابریشم منتهی میشد تبریز را در برابر تحولات سیاسی و خونی زبهای سلاطین تکاهداری کرد و تا نیمه دوم سده هم کارگاههای بافندگی این شهر از کار بیفتاده بودند. دوران زمامداری یعقوب بیگ آق قویونلو (۸۹۶-۸۸۳) که زمان آرامش همگانی و پیشرفت اهل دانش بوده در تاریخ اجتماعی تبریز مقام ارجحندی دارد و بدون تردید بافتدگان سده دهم در مکتب های بزرگ همین دوازده سال پرورش یافتند و پیش از ورود شاه اسمعیل هنرمندان تبریزی شهرت زیادی داشتند، بهترین گواه این مطلب آنست که در پایان شکست ابرایان در چالدران (سال ۹۲۰) سلطان سلیم پادشاه ترکیه سهولت در میان استادان شهر تبریز هزار نفر کارگر ماهر انتخاب و بسمت کشور خویش جلب نمود تا در آنجا سبک بافندگی و زرگری و نقاشی و تذهیب ملی ایرانی را برتر کما بیاموزند.

قالیهای تریج دار سر دسته نمونه های بافت تبریز محسوب میشوند که گاهی نقش زمینه آنها بشاخ و برگ در هم پیچیده (آرابسک) آراسته اند مانند قالی متعلق به «دوک اهلالت» وزمانی مجالس مختلف شکار و بوستان بر روی آنها نموده شده است. دسته دوم در نخستین نیمه سده دهم هجری بافته شده و شامل بهترین قالیهای دوران صفوی میباشد.

۱- قالی بزرگ ابریشمی و زر بفت موزه ینشه و هنر

بافتن از قالی تریج دار با نقش دیوان و بوستان

قالی شکار دلو . موزه میلان

در وین که بیشتر در کاخ سلطنتی «شون برون» گسترده بود.

این نمونه بزرگترین شاهکار صنعت قالی بافی ایران است که نخست از طرف یکی از پادشاهان صفوی بدربار روسیه اهدا گردید و بعد در زمان پطربزرگ برای شوپلد اول پادشاه اطریش فرستاده شد. روی زمینه فرمز رنگ در حاشیه و زرد نارنجی در متن و سبز پسته‌ای در تریج تصاویر زیادی برنگهای گوناگون نموده شده است. در حاشیه پهن این قالی که میان دو حاشیه پارکتر قرار گرفته صورت مجلس نوش فرشتگان که رو بروی هم نشسته و بالهای بزرگ آنها نیمه باز دور سرشان را هلال مانند فرا گرفته است. یکی جام شراب بدست و دیگری ظرف میوه ای پیش او آورده است. مرغان زیبا و رنگارنگ روی شاخه های گل نشسته و بر جلوه اطراف نقش افزوده اند.

در متن قالی سواران بسیاری با تیر و کمان و نیزه و شمشیر در میان گلزاری بشکار مشغولند و بر روی تریج میان نقش تزیینی که از ترکیب دو ازدها و مرغان آتشین حاصل شده مشاهده میشود. نقش این قالی در نهایت مهارت و استادی بوده و رنگ آمیزی آن با بهترین صفحات نقاشی های کتاب در او ان سده هم برابری میکند و پس از اندکی وقت میتوان مسلم داشت که رسم آن بدست یکی از نقاشان زبردست زمان صورت گرفته و هیچ بافنده قالی قادر بر بخش چنین طرح زیبایی نبوده است.

سوارانی که در حال تاخت بدون واهمه از افتادن بسمت زمین خم گشته و شمشیر بشکار خود حمله نموده اند و با آنکه بر روی نیزه خود بدو دست تکیه داده اند گویا منتهای استادی نقاش و ممارست او در نمایش حالت های مختلف سواری میباشد.

شبه مجلس نوش فرشتگان قالی موزة وین در حاشیه کتاب گلستان مجموعه «شولتس» در لیبزیک دیده میشود که منظره بز می رادربوستان نشان میدهد و در آغاز سده دهم در مکتب سلطان محمد در تبریز ساخته شده است.

قالیچه سجاده ای با نقش و بوتة درهم پیچیده

مهارت بافنده این قالی را در نظم و ترتیب گره های ریز و رنگ آمیزی آن میتوان سنجید: اندازه قالی ۳۶۰×۶۸۰ سانتیمتر و شماره گره های آن در هر ده سانتیمتر مربع دوازده هزار و هفتصد یعنی از جهت بافت نیز در دنیا بی نظیر است.

۲ - نقش شکار گاه را بر روی قالی دیگری هم نموده اند که از پشم بافته شده و امروز در موزة بلدی پستولی (میلان) موجود میباشد.

رنگهای آن خیلی زنده تر از قالی وین (حاشیه فرمز و متن آبی) و

این تاریخ را برخی از دانشمندان قالی شناس ۹۲۹ خوانده اند ولی شماره ۴ کاملاً نامابالست و همچنین غیث الدین جامی را همه کس بافنده آن میدانند در صورتیکه واژه سعی هرگز بجای کار، عمل و دست گرد استعمال نشده و هیچ هنرمندی هم کار خویش را اینقدر ستایش ننموده است؛ بنابراین نمیتوان او را بافنده این قالی دانست بلکه باید گفت که در سال ۹۴۹ بافت این قالی بدستور و هزینه غیث الدین جامی به پایان رسیده است.

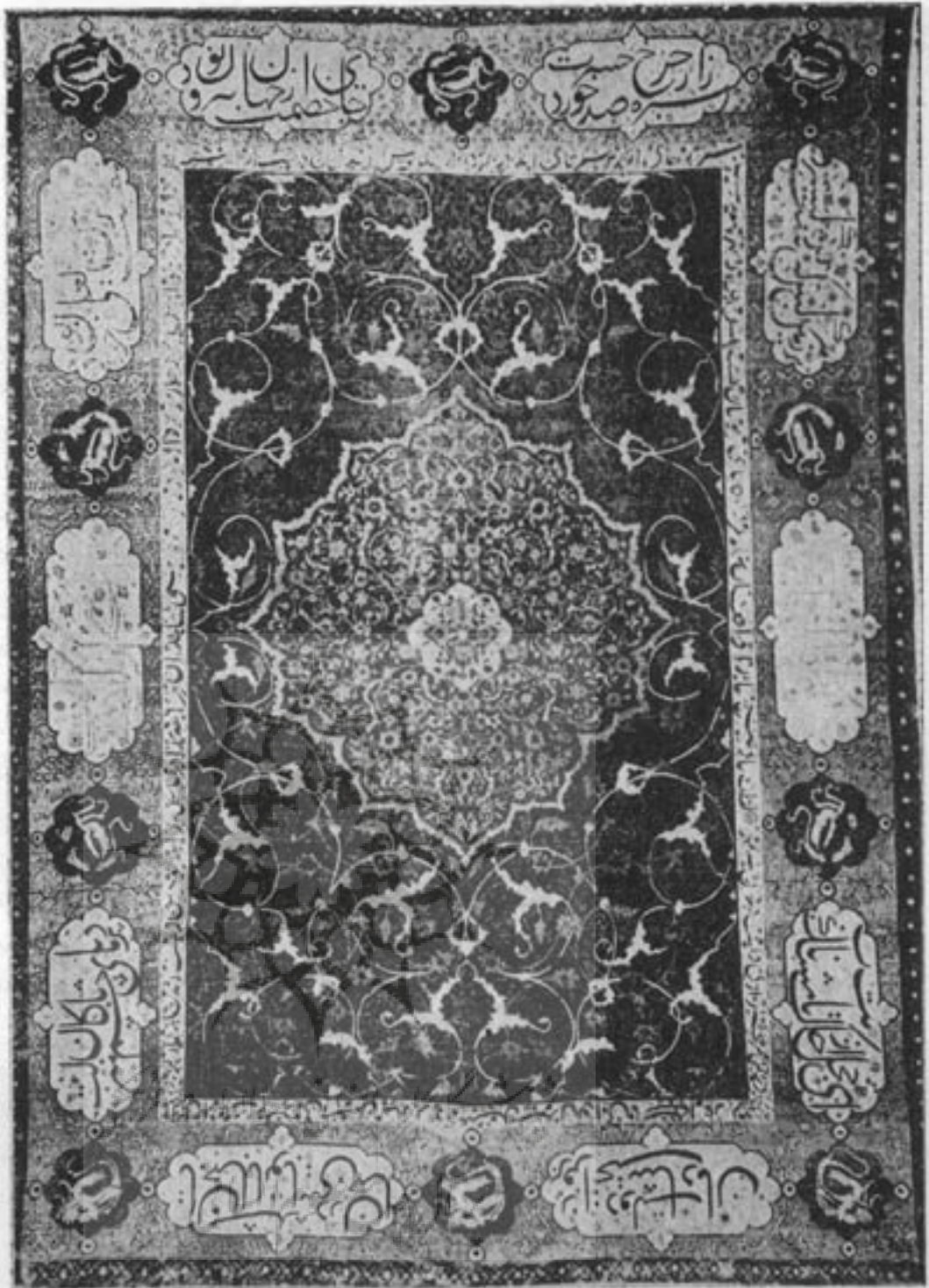
۳ - نقش تریج بر روی قالی درخت دار هم نموده شده و مشهورترین نمونه آن دو قابلیست که در موزه برلن و در مجموعه «ماکی» موجود میباشد. در حاشیه این دو قالی گل‌های درشت بر بر روی زمینه آبی تیره نموده شده و در متن منظر باغ دلکشائی با درختان سرو و مرغان و ازدها و سگ و روباه و غیره مشاهده میشود.

نقش لچک عبارت از صورت دو فرشته است که حرکت بال و جامه بلند آنها قابل توجه میباشد؛ تریج میانه برنگ قرمز و شکل مرغان آتشی را در حال پرواز نشان میدهد. یکی از شاهکارهای قالی بافی تبریز بخشی از قالی بزرگی است که بر روی تریج آن مجلس دیوان سلطانی در میان باغ نموده شده و در اطراف بر روی زمینه زرد رنگ حیوانات مختلف

در حال حمله و با مرغان بهشتی بر روی درختان پر شکوفه بر کنار آب دیده میشوند.

نقش این قالی با تصاویر نسخه های گرانهای زمان شباهت زیاد داشته و همین امر بهترین گواه اهمیت صنعتی آن میباشد.

۴ - در میان قالیهای بافت تبریز دو نمونه بزرگ در تاریخ این صنعت اهمیت خاصی دارند؛ یکی از آنها امروز زینت بخش موزه ویکتوریا و آلبرت در لندن و دیگری در مجموعه «دوین رودر» موجود میباشد ولی تا سال ۱۲۵۲ شمسی این هر دو قالی بر سر مزار شیخ صفی در اردبیل گسترده بود و مورد شکستی مسافرین خارجی مانند «الاروس» میشد.

قالیچه تریج دار با نقش «اسلی»

اشکال آن بر مراتب ساده تر و لطافت آن نیز کمتر است.

در حاشیه کلبر که های درشتی بصورت آویزهای بیوسه بهم رسم گردیده و در تریج میانه هم مرغان تزیینی در حال پریدن و شاخ و برگ که بهم پیچیده دیده میشود. نقش این قالی را از روی قالی موزه وین تهیه نموده اند و از جهت رنگ آمیزی و نمایش حرکات هیچوجه با قالی نامبرده در بالا برابری نمیکند.

در میان تریج شعر زیر بخط نستعلیق نوشته شده:

شد از سعی غیث الدین جامی بدین خوبی تمام این کار نامی
و در کنار شعر تاریخ بافت آن: سنه ۹۴۹ قید گردیده است.

در حاشیه اشعاری بخط نثرت بر روی زمینه قرمز رنگ در میان ترجمه‌های قلمدانی نوشته شده است.

۶ - دیگر از قالیچه‌های کرانه‌های بافت تبریز نمونه‌ایست که امروز در مجموعه‌ای ابراهیم پاشا در مصر موجود و از حیث رنگ آمیزی به مراتب تیره و تازتر از قالی موزه تهران میباشد.

زمینه آبی تیره و شاخ و برگ‌های قرمز رنگ و همچنین تریح غنایی آن سبب تیرگی نقش قالی شده است.

نقش متن آن عبارت از شاخه‌های گل درهم پیچیده (اسلیمی) است که دور تریح و در درون میانه نموده شده است.

در حاشیه هم میان ترجمه‌های اشعاری خواننده میشود که به زیبایی خط اشعار موزه تهران نمیرسد.

۷ - یکی از شاهکارهای قالیچه تریح دار در موزه ویکتوریا و آلبرت (لندن) دیده میشود که در متن بگل‌های درشت و شاخ و برگ درهم پیچیده

یک تکه از قالی ابریشمی (موزه ایران باستان)

زمینه قالی سبز تیره و بگل‌های درشت و شاخه‌های درهم پیچیده آراسته شده و در هر یک از گوشه‌های قالی بخشی از تریح میانه نموده شده است. این نقش اخیر مانند آفتابی برنگ زرد باشازده شعاع در میان قالی درخشنده‌گی دارد و در امتداد اشعه ترجمه‌های کوچک رنگارنگ نموده شده که در دو طرف آن دو قندیل آویخته است.

در بالای این قالی نوشته زیر خوانده میشود:

جز آسمان توام در جهان پشاهی نیست

سر مرا بجز این در حواله گاهم نیست

عمل بنده در گاه مقصود کفانی سنه ۹۴۶.

شماره قالیهای تاریخ دار زیاد نیست ولی این نمونه از همه کهنه‌تر است. و آنرا میتوان نمونه کامل قالیهای بزرگ و کرانه‌های بافت تبریز دانست. منظر زیبای آن بسبب روشنایی تریح میان و قندیل بر روی زمینه تیره تأثیر خاصی در فکر بیننده میکند و بسی جای تأسف است که این شاهکار از ردیبل بیرون رفته و بموزه‌های خارجی رسیده است.

۵ - یکی از بهترین نمونه‌های این دسته همان قالیچه ابریشمی موزه ایران باستان است که بر روی زمینه زرد درخت کلمی را نشان میدهد که بر شاخه آن مرغان بهشتی نشسته‌اند.

شاخه‌های پر بیج و خم درخت در نهایت استادی و مهارت نموده شده و بر روی آن مرغان زیبایی دیده میشود که بقرینه در بالا و در پایین حرکت شاخه‌های گل را تکمیل مینمایند.

این مرغان را باید با نقش زمینه حاشیه قالی بزرگ موزه وین مقایسه نمود. تریح میانه قالی برنگ آبی تیره و بمنزله حوض آبی است که بر روی آن مرغابی‌های بزرگ و کوچک نشسته‌اند و دو گل درشت بر پر در امتداد محور قالی قرار گرفته است.

کبیم زریخت (موزه ایران باستان)

دارای تریجی است. در بخش بالا سوره آیه الکرسی بخط نسخ درشت و سلوات برائمه بخط ریزتر در روی حاشیه و اطراف نوشته شده و در پایین گل و بوته های زیبا و ابرهای باران چینی آرازمند داده اند.

نمونه دوم در مجموعه «پراوینچی» است که از چندین جهت باقالیچه موزه تهران قابل مقایسه میباشد. در اینجا تریج میانه ازین رفته و شاخ و برگهای درهم پیچیده هندسی سطح درون قالیچه را فرا گرفته و در حاشیه بیرون هم گل برگهای مرتب هندسی نموده شده است.

گذشته از قالیهایی مشهور که شرح آن گذشت در ضمن آثار باقیه در اردبیل چند بخش قالی بوده است که دو نمونه آنرا در اینجا منتشر میکنیم و از طرز بافت و نقش آنها بخوبی معلوم میشود که این دو نمونه هم در ردیف قالی های بزرگ اردبیل و قالیچه ابرشمنی موزه تهران میباشد. کلیه های نامی بافت تبریز هم امروز در دنیا کمیناب نیست و از حیث بافت و رنگ آمیزی با بهترین کلیه های زربفت کاشان برابری میکنند.

در موزه ایران باستان بیش از شش کلیه بافت تبریز دیده میشود که همه زربفت بوده و بشقوش گل و بوته های زیبا آراشته میباشد. تناسب رنگ آمیزی این نمونه ها همه شکفت آور بوده و هر کز نمیتوان بقید تقریر درآورد. بهتر آنست که نمونه آمده شخصاً بمنزای آن بی برند.

یک تکه از کلیه زربفت بافت تبریز (موزه ایران باستان)

و مرغان زیاد زینت شده و در حاشیه به تریجی نوشته دار دراز آراسته است.

اما بافت گان تبریز در بافت قالیچه های سجاده ای هارت بیشتری نشان داده و آنها که بفرمان سلطان سلیم پسر کیهان ساز شدند بخصوص بافت قالیچه های سجاده ای را در آنجا رواج دادند.

ما تنها بشرح دو نمونه اکتفا میکنیم:

نخست آنکه در موزه ایران باستان محفوظ و رنگ زمین آن قرمز و